

LITTERATUR

TSAR PETER I NY BELYSNING

Av professor STIG JÄGERSKIÖLD

På historiens börs förekommer både hausse och baisse. De stora gestalterna värderas från tid till annan olika. De åtnjuter stort anseende under sin verksamma tid. De blir kanske senare nationella symboler. Men ofta följer en nedvärdering. Allt mänskligt är bristfälligt och angreppspunkter för kritik måste därför alltid vara för handen. En ny generation värderar gärningar och strävanden ur en annan synpunkt än den föregående. Vad som syns den ene ett eftersträvansvärt mål är kanske en olycka för den andre. Varje kraftanspanning, som görs för att vinna ett resultat, förkväver andra impulser och raserar värden, som efteråt kan te sig omistliga. Upplysningstidens målsättning var t. ex. högst förkastlig för romantiken. Dennas dunkla ideal blev återigen förhatliga för en liberal era, men åter godtagbara för nationalistiska rörelser. Liberalismen återigen har följts av planeringssträvanden, men i dag har frihetsidealerna en renässans.

Flera av den europeiska historiens stora gestalter har därför bli-

vit typiska exempel på omvärderingar, ibland många. Till sist har rent av historieskrivningens historia blivit ett fängslande kapitel, där värderingarnas relativitet och de påverkande faktorerna är intressanta studieobjekt, så länge vi ännu har förmånen av en fri forskning. Hamnar man i den kommunistiska världens systematiska historieförfalskning blir återigen nyvärderingarnas politiska bakgrund ett tämligen tröstlöst studium av mänsklig kortsynthet.

Få härskare har emellertid blivit så ofta omvärderade som Peter I av Ryssland. För upplysningstidens rationalister var han den målmedvetne banbrytaren för en ny tid. För de västerländskt sinnade i Ryssland framstod Peter som den, som öppnade fönstren mot Europa. För patrioter under skiftande system har denne tsar och självhärskare i vart fall varit acceptabel som en symbol för den ryska krigsmakten och fosterlandet och han var för dem den "store", "Pjotr velikij".

Men just den nya målsättning, som man antog var tsarens, Rysslands

europisering, blev diskutabel den dag man i romantikens anda — och en tysk historiefilosofis fotspår sökte anknytning till rysk tradition. De långa skägg, som på sin tid stört Peters själslugn, blev åter en aktad symbol för rysk särart, för kraft och manlighet. Den ortodoxa kyrkans särställning och traditioner blev ånyo andliga, och för all del även politiska, värden av högsta klass. Under slavofilins dagar blev det av Peter deklasserade Moskva igen en andlig huvudstad, för att till sist efter förlusten av många av tsarens erövringar bli den politiska mittpunkten för ett nytt ryskt rike. Var, kunde man nu fråga sig, inte Peters krampaktiga försök att knyta an till västern, att förvandla ryssarna till europeer, misstag, rent narraktiga försök till efterapning, som varit till skada för det sant ryska? Hade den en gång så beundrade härskaren möjligen blott varit "Pjotr bolsjoj", den storväxte?

Mot bakgrund av den dramatiska, ofta tragiskt brutna ryska samhällsutvecklingen, är Peter-gestalten otvivelaktigt ett fascinerande studium. När nu, efter många års förarbeten, en forskare med sällsynta förutsättningar för uppgiften skänkt oss en vederhäftigt underbyggd skildring av den mångomskrivne härskaren, tilldrager sig hans verk därför ett stort intresse. *Reinhard Wittram*, författaren till Peter I, Czar und Kaiser, är av baltiskt ursprung och därmed förtrogen

med rysk liksom med tyskbaltisk åskådning och med möjlighet att taga del av och tränga in i det ryska källmaterialet och litteraturen. Men han har även sökt att tillgodogöra sig de resultat, som svensk historieforskning — utifrån alldeles andra utgångspunkter — vunnit till kännedom om den stora nord-europeiska krisen vid 1700-talets början. Möjligen måste en svensk ibland sätta ett eller annat frågetecken i kanten för Wittrams behandling av de svenska forskningsresultaten, men mer än någon annan har han lyckats sammanställa svenskt och ryskt till något som avser att vara en helhetsbild.

Ett mödosamt arbete ligger bakom hans mäktiga tvåbandsbiografi över Peter, som här ej fått epitetet "stor". Blott ett i detalj gående arbete kan — efter alla luftiga teorier om tsaren och hans verk — verkligen skänka oss klarhet. Läsaren måste, det kan ej hjälpas, i någon mån vandra samma tunga väg som författaren. Men vid dess slut kan han säga sig, att avsevärt längre ifråga om historisk rekonstruktion kan vi svårligen nå. I stort sett så som Wittram tecknat människor och händelseförlopp har de varit. Hur vi sedan vill värdera tsaren och hans gärningar, är en annan fråga, på vilken ett slutligt svar naturligtvis aldrig kan lämnas.

Enligt en länge godtagen tradition var Peter ensam den store banbrytaren, den som i ett halvt barbariskt, isolerat rike radikalt

införde nya seder, europeiska bruk och färdigheter, vittsyftande administrativa, rättsliga och militära reformer. Det Ryssland, som Peter lämnade efter sig vid sin död år 1725, var något alldeles annat än det, vars osäkra tron han mer än trettio år tidigare bestigit. Det välde, som alltifrån det stora nordiska krigets dagar och fram till 1918 spelat en så stor och ofta ödesdigert roll för den europeiska statsvärlden, vilade helt på Peters verk.

Det ligger givetvis något historisk osannolikt över denna renodlade bild, som bär 1700-talets prägel, och den har ej blivit bestående. 1800-talets nationalistiska och historieromantiska skola vände sig under kritik mot den och såg ogillande på Peters reformverk. Senare har man i stället sökt gå mera på djupet. Forskare som Kljutjevski började undersöka om ej mycket fler och starkare trådar förbinder den äldre tiden med den petrinska epoken, och dessa uppslag har visat sig fruktbara. Wittram ägnar nu med fullt fog mycken uppmärksamhet just åt sidor av Peters reformtid, som vetter åt det gamla Ryssland. Å ena sidan var tsar Peter ej utan föregångare som reformator, å andra sidan har många av hans reformer även en grund i äldre rysk samhällsorganisation, ofta av bysantinskt ursprung. Som den före Peter märkligaste reformatorn framstår hans äldre halvsystemer och rival, den märkliga humanistiskt bildade

tsardottern Sophia, och hennes gunstling Galitsyn. I själva verket förbådade de vad som komma skulle. Märkliga var ju också strävandena att till Moskva knyta västerländska kunniga män, med militär förmåga, kommersiell duglighet eller teknisk kunnighet, som trots isoleringen i slobodan dock var ett ferment.

Om den petrinska tiden sålunda ej längre framstår som en så slutten epok som förr, om det nya Ryssland ej var en fågel Fenix, som uppstod ur askan, tilldrager sig den frågan allt större intresse, vad det var som kom den unge tsaren att med ökad kraft slå in på reformernas väg. En sak är uppenbar. Den personliga faktorn har även här spelat in. Miljön må ha rymt inspirationskällor, men utan Peters vetgirighet och handlingslust hade de västerländska impulserna ej kunnat få stor betydelse. Tack vare dessa karaktärsdrag kunde han utnyttja de främmande människors kunskaper och till sist bryta sig ut ur den gammalmoskovitiska isoleringen. Med främlingarnas hjälp — vid sidan av holländska timmermän och skeppsbyggare framstår skotten Gordon och Genève-borgaren Lefort som de främsta — kunde Peter organisera sina första militära förband, som skulle hjälpa honom att bryta Sophias och streltsernas makt. Det var främlingarna, som förde honom in på sjöfartens område och till sist organiserade hans stora ut-

landsfärd under 1690-talets senare hälft.

Det är emellertid tydligt, att de stora förändringarna mindre var resultatet av en långsiktig planering än ett resultat av krigspolitiken. Det nordiska krig, där Peter slöt sig till svenskarnas fiender, blev den smältdegel, ur vilken ett förändrat Ryssland stiger fram, ofullgånget och barbariskt men anorlunda än 1600-talets. Det var kriget, som föranledde statsmaktens utbyggnad, radikala militära reformer, flottans uppbyggnad, finansväsendets reformering, administrationens utveckling och som gav socialpolitiken dess utformning.

Det var också från motståndaren, som Peter hämtade många uppslag till reformer, till kollegier och institutioner, till lagar och författningar. Utan tsar Peter kanske inget reformverk, men kriget bestämde reformernas omfattning och art. Djupare sett var naturligtvis krigspolitiken i sin tur ett resultat av reformlusten men även här märkes ett starkare samband med det förgångna än man ofta velat medgiva. Under 1600-talet hade Moskva gång efter annan sökt att återvinna områden vid den Finska vikens botten, som man förlorat till Sverige och minnet av gångna tiders ryska positioner vid havet har tydligen hållits levande. Även här blandar sig sålunda gammalt och nytt. Peter tog upp gamla politiska aspirationer, men han

förvandlade dem och under hans tid fick de en annan innebörd än tidigare.

Vilken halt ägde då dessa så olika värderade petrinska reformverk? I vad mån är det en osjälvständig återglans av väst- och nordeuropeiska, enkannerligen svenska, institutioner? Wittrams betonar gång efter annan reformpolitikens svagheter, det ofta dilettantiska utförandet, åtgärdernas tillfälliga karaktär, det osystematiska genomförandet av uppslagen, det kolossala slöseriet med folk och material, den fruktansvärda hänsynslösheten, ehuru han å andra sidan kanske underskattar beroendet av de främmande förebilderna. Den grund, som det kommande Ryssland stod på, blev i följd av de många felen bristfällig. En reformpolitik, som inledes med ohyggliga grymheter, av en härskare, som själv funnit det lämpligt att utföra bödelsysslor och att tvinga sina stormän att delta i det blodiga hantverket, måste innebära ödesdigra element. Skräcken, som präglade Peters egen barndom, blev även hans vapen och förlamade Moskva efter streltserupprorets kuvande kort före det nordiska krigets utbrott. Vid läsningen av Wittrams omsorgsfullt dokumenterade skildring av dessa Peters genombrottsår går tankarna till andra, senare epoker av Rysslands olyckliga historia och man anar traditionselementens betydelse. Ödesdiger var den petrinska epoken även ur den

sociala utvecklingens synpunkt. Åter befästes och nu för sekler framåt de ekonomiskt starkares övermakt, särskilt bondebefolkningens nedtryckande. Tsaren slöt sig till bojarerna — härskaren varken kunde eller ville garantera social trygghet och rättvisa, något som de svenska monarkerna såg som sin främsta uppgift. Den ofrihet, som blev Rysslands öde och som förenades med okunnighet, var även de ett resultat av den petrinska epoken. Förgäves reste sig de förtryckta gång efter annan — från Stenka Razin till Pugatjev går en lång lidandets väg.

Ej heller innebar de petrinska reformerna någon djupare orientering mot Europa. De baltiska provinserna införlivades visserligen med det ryska imperiet, men de förblev länge isolerade från västerlandet, långtifrån något fönster mot Europa. Det var först en senare tid som från sina synpunkter skulle komma att se Peters erövringspolitik ur en sådan synvinkel.

Praktisk politik var detta ej. Rysslands europeisering var av mycket mer begränsad innebörd.

Är Wittrams verk helt visst en väl underbyggd analys av den petrinska epokens ofullkomligheter, framstår trots allt såväl härskaren själv, i sin barbariska kraft och ibland på gränsen till vansinnet, som den stora statsbyggaren, och hans land och folk som ett honom värdigt material. Den fruktansvärda jäsningsprocess, som den mer än tjuguariga striden med det karolinska Sverige utgjorde, lät märkligt nog en ny europeisk stormakt träda fram, som i hög grad förändrade den europeiska statsvärlden. De möjligheter till utveckling, som tsaren själv och hans stat ägde, hade underskattats av motståndaren under avgörande år. Häri ligger tydligen en förklaring till vad som hände. Det faktiska resultatet påverkar helt visst det slutliga omdömet om den man, vars stridskrafter till sist framtvang freden i Nystad.